

JOHANNE A. VAN ARCHEM

Schaduwland

ROMAN

Johanne A. van Archem

Schaduwland

Uitgeverij Zomer & Keuning

ISBN 978 94 0190 344 8

ISBN e-book 978 94 0190 345 5

ISBN Grote Letter 978 94 0190 346 2

NUR 344

© 2014 Uitgeverij Zomer & Keuning, Utrecht

Omslagontwerp: Wil Immink Design

www.zomerenkeuning.nl

Alle rechten voorbehouden

HOOFDSTUK 1

De dag dat Martijn van Heeswijk, een achtenswaardige, gefortu-
neerde koopman uit Amsterdam, onverwacht overleed, veranderde
het leven van zijn vrouw en zijn enige dochter Elise voorgoed. Niet
dat mevrouw Carolina van Heeswijk een treurende weduwe werd,
die het leven niet meer zag zitten. Haar leven veranderde om een
andere reden, de meest voorkomende in zo'n geval: een financiële
reden.

Niets wees erop dat er op die merkwaardige 23^e november 1862
een complete verandering zou plaatsvinden voor de twee vrouwen
uit het leven van Martijn van Heeswijk.

Hij had die ochtend gewoon ontbeten, had zijn hoed opgezet en
zijn door de kleermaker gemaakte overjas aangetrokken, want het
weer was kil en guur. Zoals altijd was hij naar zijn ruime kantoor
gewandeld aan de kade van het gedeeltelijk gedempte Damrak,
langs de Beurs van Zocher die zo'n twintig jaar geleden was
gebouwd.

Elke morgen stond Martijn van Heeswijk daar even stil, ondanks
de ijzige wind die er altijd woei, en dacht aan de jaren toen hier nog
een grote aanlegsteiger was voor schepen uit alle delen van de
wereld.

Zijn vrouw had hem nagekeken, zoals ze altijd deed. Niet
onvriendelijk en evenmin opgelucht omdat hij voor de avond niet
terug zou keren. Ze deed dat uit een oude gewoonte die ze zich lang
geleden had aangewend en waar ze nooit over nagedacht had.

Het werd elke avond ruim na zeven uur voor de bekende voet-

stap weer in de marmeren hal weerklonk.

Elise, de dochter, een jonge vrouw van tweeëntwintig jaar, zat nog aan de ontbijttafel en maakte plannen voor die dag. Ze zou over een paar dagen vertrekken naar de andere kant van het land, met de trein vanaf station Amsterdam Willemspoort tot aan Arnhem. Het zou twee dagen reizen betekenen in een rustig tempo. De maanden december tot eind februari werden altijd doorgebracht in het verre Twente. Haar moeder en zij reisden dan vooruit, en midden december kwam ook vader Van Heeswijk naar het oosten van het land, om direct na januari weer terug te keren naar Amsterdam. Zijn vrouw en dochter volgden weken later. Dat was al jarenlang een goede gewoonte, zo verkondigde mevrouw Van Heeswijk tegen haar Amsterdamse vriendinnen.

Die kenden trouwens dezelfde routine, al snapten zij niet wat de familie Van Heeswijk in het verre Overijssel te zoeken had. Ook zij vertrokken uit de stad naar hun huizen in de provincie, meestal in Utrecht gelegen. De familie had in Twente weliswaar een prachtig buitenhuis tegen de bosrand met uitzicht op het panorama van een klein dorp, maar je moest toch niet denken aan die verschrikkelijke boeren en achterlijke lieden die daar woonden! Het scheen dat er steeds meer onontwikkeld volk naar die streek trok vanwege die nieuwe textielfabrieken. Dat trok slecht volk aan. Daar moest je als lid van een van de gegoede Amsterdamse families niet naartoe willen, was de mening van de deftigheid van de hoofdstad.

Martijn van Heeswijk liet hen praten. Hij vertrok graag naar dat rustieke deel van het land, zei zijn vrouw Carolina overtuigend.

Maar in haar hart hield zij helemaal niet van dat achterlijke Twente. Ze verbleef veel liever in de grote stad, waar ze alle luxe had die ze wenste. Het pand in Amsterdam was een deftige woning aan de gracht. Al was het niet echt comfortabel, net zomin als al die andere deftige grote woningen. Bovendien begonnen de grachten soms een kwalijke lucht te verspreiden, die elk jaar erger werd.

Haar echtgenoot had echter een goede reden om te hechten aan dat landhuis aan de andere kant van het land. Zijn familie kwam van oorsprong uit Twente, en Van Heeswijk had veel belangen in die nieuwe textielfabrieken. En zoals hij soms zei: een Twentenaar blijft een Twentenaar, ook al woont hij al jaren in Amsterdam.

Elise had zich weleens afgevraagd wat haar ouders samenbond. Een alles verterende liefde kon het niet zijn, meende ze. Daarvoor was de verstandhouding te koel en te afstandelijk. Vader bemoeide zich weinig met de zaken van zijn vrouw, en zij vroeg nooit naar de wederwaardigheden van zijn handelskantoor. Dat zou hij ook niet accepteren. Het zakenleven was niets voor vrouwen, daar hadden ze geen verstand van, meende hij.

Jaren geleden was Carolina getrouwd met de rijke Martijn van Heeswijk, een zakenman die een aantal jaren ouder was dan zij. Tegen haar wil, zoals ze weleens had gezegd in een vertrouwelijke bui.

Ze had echter weinig anders gekund. Haar vader had een grote schuld aan Van Heeswijk en die kon hij door middel van dit huwelijk aflossen.

Het huwelijk was desondanks niet echt slecht te noemen. Het echtpaar had vanaf het begin besloten een status quo in te stellen, en die werkte voldoende voor hen. Ze konden het met elkaar uithouden omdat ze niet om elkaar gaven, was de mening van de broer van Martijn. Die had deze verbintenis nooit zien zitten en liet dat ook merken aan de jeugdige echtgenote.

Dochter Elise had soms wat romantische gedachten over een huwelijk uit liefde. Dan glimlachte haar moeder bitter. In hun kringen kwam liefde in een huwelijk niet op de eerste plaats, zelfs niet op de tweede. De eigen kringen, gegoede familie, geld en aanzien, dát waren zaken die belangrijk waren, om niet te zeggen doorslaggevend als het op een huwelijk aankwam.

Elise mocht voorlopig blijven dromen, had Carolina begrepen van haar echtgenoot. Elise trouwde zeker niet voor haar volwassenheid, had hij al meer dan eens gezegd als zijn vrouw hem herinnerde aan het feit dat zij nog jonger was dan Elise nu toen ze trouwde.

Elise van Heeswijk was een gewilde kandidate, al was ze daar zelf niet van op de hoogte. Ze bracht een flinke bruidsschat mee en een uitstekende naam. Voor de aanstaande bruidegom zat er waarschijnlijk ook een flinke promotie aan vast. Met een beetje goede wil kon hij over een aantal jaren zelfs de zaken van zijn schoonvader overnemen, en dat was een aantrekkelijke gedachte voor veel jongemannen uit de bekende families.

Elise wist niet dat vader Van Heeswijk al meerdere kandidaten had ontvangen die solliciteerden naar de functie van schoonzoon. Maar hij had hen allemaal afgewezen.

Hij was dol op zijn dochter en wilde haar graag goed verzorgd weten. Lang niet iedere man was goed genoeg. Mocht er eentje langskomen die hij redelijk achtte, dan was Elises keuze alsnog doorslaggevend, had hij al verklaard tegenover een vriend.

Die haalde zijn schouders op over die sentimentele houding. Vrouwen konden toch niet beslissen over zulke zaken? Een man moest hen leiden, hun voorgaan op de juiste weg. Dat Martijn strak keek naar een eventuele opvolger, vond hij wel zeer verstandig. Martijn had een leven lang gewerkt om zijn handelskantoor te doen groeien, en zijn vriend had te vaak gezien hoe zoons en schoonzoons bedrijven, opgebouwd door vaders en schoonvaders, binnen enkele jaren ruïneerden. Men kon niet streng genoeg zijn op dat gebied. Van Heeswijk had grote belangen in de Oost en in de West. Bij een geschikt lijkende kandidaat moest wel een grondig onderzoek plaatsvinden naar zijn achtergrond.

Martijn keek zijn vriend aan. ‘Natuurlijk, maar ik wil dat Elise een goed leven krijgt. Dat vind ik net zo belangrijk.’

Zijn vriend begreep dat niet. Wat kon er nu belangrijker zijn dan de grote rijkdom van Martijn van Heeswijk? Zijn dochter? Ach, die vrouwen waren tevreden met een mooi huis en een kast vol dure jurken, en verder moesten ze niet zeuren en zich vooral niet bemoeien met zaken waar ze geen verstand van hadden.

Ergens kon Van Heeswijk zich wel vinden in die redenatie. Zijn dochter was echter een uitzondering op die regel.

De laatste jaren had hij al vaker overwogen om zijn zaken goed te regelen, een sluitend testament te maken, maar door de drukte was het er allemaal bij ingeschoten. Hij was ook nog jong genoeg, dacht hij.

Jaren geleden had hij een testament opgesteld toen hij nog druk bezig was met de opbouw van zijn kantoor en hij bovendien nogal teleurgesteld was in zijn huwelijk. Daar was hij overheen gegroeid, zo waren immers alle vrouwen, wist hij inmiddels. Maar een nieuw testament had hij niet gemaakt.

Het noodlot klopte die dag in november volstrekt onverwacht op

zijn deur. Hij zat net aan zijn grote, dure bureau toen hij tot schrik van zijn medewerkers naar zijn hart greep en vanuit zijn stoel op het dure, handgeknoopte vloerkleed gleed.

De dokter die ijlings werd ontboden, kon alleen maar de dood vaststellen.

Amsterdam was geschokt, zo heette het. Het plotselinge overlijden van de gerespecteerde koopman maakte de tongen los op bijeenkomsten en vergaderingen. De stad liep uit voor de begrafenisstoet, die in stemmig zwart door de straten trok tot aan de begraafplaats.

Sommige hoge bezoekers trokken een streng gezicht. Er zou binnenkort een verbod op begraven binnen de stad Amsterdam worden afgekondigd. Dat had nog heel wat voeten in de aarde, en daar moest wel tegen geprotesteerd worden, waren zij van mening. Men kon zomaar niet begraafplaatsen en kerkhoven gaan sluiten, was de algemene gedachte.

Gelukkig trof de recent overledene dit lot niet. Hij werd in stijl begraven op de begraafplaats voor de rijken van de stad.

Men keek naar de weduwe en haar dochter, die in deftig zwart achter de baar liepen. De weduwe hield het gezicht strak in de plooi, de dochter had moeite met haar tranen, zag men.

Het was te hopen dat Van Heeswijk zijn vrouw en dochter goed verzorgd had achtergelaten, mompelde een enkele bezoeker van de deftige begrafenis. Ze kenden allemaal gevallen waarbij testamenteen niet goed uitpakten voor de nabestaanden.

Dat was natuurlijk niet het geval bij deze zakenman, meende een andere in deftig zwartlakens pak gestoken man. Van Heeswijk was een man die aan alles dacht. Hij was in de loop der jaren erg gefortuneerd geraakt. Nee, die had zijn vrouw en dochter goed verzorgd achtergelaten. De vrouw zou met een goed jaar weer een gewilde huwelijkskandidate zijn: rijk, aantrekkelijk, nog tamelijk jong... Al gingen er besmukte geruchten dat zij gedurende haar huwelijk wel eens naar andere mannen had gekeken, als u de bedoeling van die woorden begrijpt, collega... Niet dat iemand dat geloofde, maar...

De bezoeker verwachtte dat de dochter weldra in het huwelijk zou treden. Er waren immers meerdere kandidaten langs geweest die hun papieren hadden afgegeven. Het was nog niet bekend of

iemand het pleit had gewonnen.

Het huwelijk van de dochter zou ongetwijfeld in de loop van het volgende jaar plaatsvinden, dacht de ander.

Het gesprek ging verder over een andere zaak, die hun na aan het hart lag: de slavernij.

De regering was na vele jaren debatteren eindelijk overstag gegaan om na de Oost nu ook de slavernij in de West af te schaffen. Ze moesten natuurlijk wel een keertje over de brug komen onder druk van het buitenland. De grote mogendheden als Engeland en Frankrijk hadden de slavernij al jaren geleden afgeschaft. Nederland kon niet achterblijven, heette het.

Er werd al jaren over afschaffing gesproken. Er was zelfs een speciale vereniging voor opgericht: de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering van de Afschaffing der Slavernij onder leiding van senator Groen van Prinsterer. Er waren nog wel meer van dergelijke verenigingen, voornamelijk bestaande uit vrouwen, die fel streden voor de afschaffing van de slavernij. Men hield in politieke kringen al jaren rekening met die felle aversie, het was al met al een vrij machtige beweging geworden door de jaren heen, ook al wisten de meeste vrouwen niet waar ze over spraken.

De publieke opinie werd ook bespeeld: er verschenen boeken over de slavernij en de behandeling van die slaven. Ach, dat waren fantasieën van verhitte lieden. Het was immers Gods wil dat er slaven en armoede bestonden, anders zouden ze niet bestaan.

Martijn van Heeswijk was een fel tegenstander van afschaffing geweest, en hij had volkomen gelijk gehad. Helaas, in de Oost was drie jaar geleden, in 1859, de slavernij geruisloos afgeschaft. Daar waren inmiddels grote problemen uit voortgekomen. De berichten uit Indië waren ronduit ongunstig te noemen. Er kwam verzet tegen de Nederlanders. Er waren berichten over corruptie en uitbuiting door het Cultuurstelsel, dat al jaren prima inkomsten voor de Nederlandse overheid en de kooplui bracht. Dat stelsel was ooit geïntroduceerd door gouverneur Johannes van den Bosch. De geruchten gingen nu dat er wetten in de maak waren die dat stelsel buiten werking zouden stellen. Dat betekende grote verliezen voor de kooplieden die veel geld hadden geïnvesteerd in de Oost en de West.

Die kooplieden hadden luid genoeg hun mening laten horen, maar het hielp niet meer, zoals dat vroeger het geval was. Toen wist de overheid nog wie zorgde voor de welvaart, nu lieten de politici hun oren hangen naar overspannen huisvrouwen en buitenlandse groepen, die niet wisten waar ze het over hadden. En wat wisten die politici nou eigenlijk zelf van het zakenleven en de economie? Kijk eens naar Amerika. Daar werd enkele jaren geleden de slavernij afgeschaft. Een complete burgeroorlog was uitgebroken. De katoenplantages werden verwoest en de slaven trokken weg. Het moest geen lange jaren meer duren, dan zou die jonge Twentse textielindustrie, die draaide op de Amerikaanse katoen, een zware klap krijgen.

Maar de politiek in Den Haag was toch met een wet gekomen: de slavernij in Suriname en op de Antillen werd afgeschaft, op 1 juli 1863. Dat was over ruim een halfjaar.

Dat was een slecht besluit, zelfs al draaiden de plantages in Suriname lang niet meer zo goed als in de vorige eeuw. Toen was het een kapitaalkrachtige kolonie met haar suikerrietplantages. Aan het begin van de eeuw was er echter een rampzalige toestand ontstaan onder de Franse bezetting. De havens in Europa werden gesloten door de continentale blokkade van de Engelsen. De producten uit de Oost en de West bereikten de Europese havens niet meer. Rietsuiker werd een ongekende luxe. Om toch suiker te hebben, gingen de boeren in Europa suikerbieten verbouwen, en dat werd gretig verkocht en verhandeld. De plantage-eigenaren waren inmiddels overgestapt op koffie, rijst, katoen en cacao, maar Suriname en de West waren oninteressante investeringen voor Nederland en zijn economie geworden.

En nu werden de slaven ook nog vrij! Dat zou onherroepelijk leiden tot instorting van de economie.

Er was hard tegen die nieuwe wetten en voornemens geageerd. Plantagehouders uit Suriname waren overgekomen naar Nederland om die emancipatiewetten tegen te houden. Ze gingen failliet, pleitten ze.

Maar de politieke heren kwamen aan met hun welgevallige voorbeelden. In Engeland was de slavernij al jaren geleden afgeschaft en het land was niet failliet gegaan. Integendeel.

En dat allemaal doordat een aantal Franse filosofen uit het einde van de achttiende eeuw beweerde dat ieder mens vrij was, ook de zwarte.

Ooit had een priester, toch een man van God, zelf aangeraden om negers als slaven uit Afrika te halen. Die inlandse bevolking van de koloniën was er ongeschikt voor. Die stierven als ratten aan pokken en andere ziekten. Maar die stammen in Afrika vochten altijd onderling, en als de ene stam de andere had overwonnen, werden de verliezers verkocht als slaven aan Hollandse kapiteins, die ze meteen vervoerden naar de andere kant van de oceaan. Zo ging het al eeuwen. Officieel werden er al jaren geen slaven meer aangevoerd uit Afrika, koning Willem I had dat verboden onder druk van de Engelsen. Maar er waren tot op heden nog steeds vele schepen vol slaven die de West bereikten.

Wie maakte zich nou druk om die negers? Die waren niet gelijk aan de blanke mens. Hun bloed was zwart, hun hersenen ook. Nou mocht een of andere dokter wel beweren dat hun bloed even rood was als dat van de blanken, maar wie geloofde dat? Bovendien waren negers lui en onbetrouwbaar. De weinige slaven die waren vrijgelaten, presteerden niets. Als ze een dubbeltje in handen kregen, kwamen ze de volgende dag niet eens opdagen om te werken.

De beide heren waren het er allebei over eens: negers waren geboren om voor de blanken te werken. Daar waren ze van overtuigd en het stond ook duidelijk in de Bijbel: die negers waren afstammelingen van Cham, de zoon van Noach. Die had ooit zijn vader aangetroffen in een dronken bui. Cham werd vervloekt door zijn vader, zijn nakomelingen zouden slaven zijn van de andere kinderen van Noach. Zo stond het in de Bijbel, en men diende niet tegen Gods wil in te gaan.

De mannen in het deftige zwart zwegen haastig toen boze blikken achterom werden geworpen. Ze dienden hun politieke praatjes te bewaren voor hun sociëteit en niet te verkondigen tijdens een begrafenis.

Ze gingen nog even naar de weduwe Van Heeswijk en haar bedroefde dochter om hen te groeten en om van het sterfmaal te genieten.

De zaken moesten even naar de achtergrond verdwijnen bij deze

droevige gebeurtenis. Morgen was er weer een dag. Dan praatten ze verder over datgene wat hun momenteel het meest aan het hart ging.

Elise merkte weinig van rouw bij haar moeder. Ondanks het feit dat vader was overleden, maakte Carolina zich gereed om naar Twente af te reizen.

Was het niet verstandiger om in Amsterdam te blijven, vroeg ze twee dagen na de begrafenis van haar vader. 'Het valt waarschijnlijk niet goed bij de zakenrelaties van pa dat u toch meteen vertrekt. Er is misschien nog het een en ander te regelen.'

Carolina keek op. 'Lieve kind, daar hebben we een notaris voor, en die zakenrelaties van je vader kunnen me gestolen worden. Ze waren je vader al vergeten nog voor ze thuis waren van de begrafenis. Bovendien weet heel Amsterdam wat voor huwelijk je vader en ik hadden. Ze zouden verbaasd opkijken als ik niet ging. Het zou worden uitgelegd alsof de weduwe zat te wachten op de opening van het testament.'

Elise zweeg maar. Het had weinig zin om moeder op andere gedachten te brengen, en bovendien was ze zelf ook niet tegen de reis gekant. Ze leefde op als ze in het verre Twentse landhuis was gearriveerd. De omgeving was er zo stil, sereen bijna. Als ze in de advent en na de kerst die vreemde, eentonige galm van de midwinterhoorn vernam, voelde ze de rust en de harmonie in zich opkomen.

Dan was het leven goed, besepte ze.

Hier in de grote stad met haar stinkende grachten was het altijd een gekrioel van mensen. Je moest oppassen voor brutale lieden, die om aalmoezen vroegen of je domweg bestalen. Nee, daarginds tussen de bomen, de beken en de boerderijen was het leven goed. Ze ging nog liever vandaag dan volgende week.

Het zou een lange reis worden. Eerst met de trein naar Arnhem, vandaar met de boot verder tot aan Deventer en daarna met de koets. Ze zouden overnachten in Arnhem en Deventer. Ze maakten zich nooit zo druk om de dagenlange reis. Het kon misschien wel een dag sneller, maar daar hadden ze geen zin in. Deventer was een mooie stad en het was best genoeglijk om nog even bij oude ken-

nissen op bezoek te gaan. Dat deden ze ook bijna altijd.

Overall in Nederland werden spoorlijnen aangelegd, maar het zou nog jaren duren voor zij in een stadje in Twente uit de trein konden stappen. Wat dat betreft was Twente een achtergebleven gebied, zoals heel het oostelijke deel van het land, op een paar steden na, zoals Zwolle en Deventer. Ze mochten blij zijn dat ze nog zo'n eind konden komen op een redelijk comfortabele manier.

Elise verheugde zich op het vertrek. Ze moest erg wennen aan de gedachte dat vader nooit meer thuis zou komen, dat hij voorgoed weg was. Hij was nog niet oud, al was hij wel een aantal jaren ouder dan moeder.

En dus werd alles in gereedheid gebracht zodat ze over een dag konden vertrekken in die grote, zwarte trein naar het verre oosten van Nederland, naar Twente.

De koffers waren gepakt, het personeel was in vol ornaat aanwezig om hen uit te zwaaien. Daarginds zouden andere dienstmeisjes en dienstknechten hun plaats innemen.

Minzaam nam Carolina afscheid van hen. Ze zouden vanaf vandaag zonder werk zitten, maar in het voorjaar konden ze misschien terugkomen.

Carolina had een vaag plan om langer in Twente te blijven. Niet dat ze dol was op die omgeving, maar daar was ze gevrijwaard van geroddel en geklets. Het leven was er bovendien een stuk goedkoper. Het zou afhangen van het testament dat Martijn achterliet. Maar wat daar ook in zou staan: er zou minder geld te besteden zijn.

Ergens vertrouwde ze dat testament niet helemaal. Martijn kon zijn familie niet overslaan. Zijn broer Lodewijk was een slecht zakenman, en Martijn had in het verleden meer dan eens moeten ingrijpen. Lodewijk verwachtte ongetwijfeld dat een groot deel van het fortuin van zijn broer bij hem terecht kwam. In dat geval zou Carolina meteen terugkeren naar Amsterdam.

Voor haar was het hele huwelijk een bezoeking geweest. Ze was veel te jong aan een te oude man geplakt. Daarna werd alles voor haar geregeld, zelf kon ze blijkbaar niets, nog niet eens de huishouding leiden.

Toen Elise geboren werd, had ze nog even gedacht dat het zinloze, lege bestaan van echtgenote van een rijke koopman nog enige

invulling kreeg: een kind opvoeden, al had ze zich niet verheugd op de geboorte van een kind. Maar Martijn had beslist dat ze te jong was om een kind op te voeden, ze was nog geen twintig. Een gouvernante en een kindermisje kwamen de huishouding versterken. ‘Je bent zelf nog weinig meer dan een kind,’ had hij meer dan eens opgemerkt.

Ze was blijkbaar niet te jong om een kind te krijgen, had ze schamper opgemerkt.

Ze had hem ervoor bestraft, dat wel. Ze had een eigen kamer geëist en gekregen. Er was ook geen kind meer bij gekomen, al wist ze dat hij graag een zoon had gekregen. Opvolging en uitbreiding van zijn handelskantoor lagen hem na aan het hart.

Wat hij buiten de deur uitvoerde, interesseerde Carolina niet. Ze had weleens iets opgevangen over een maîtresse, maar ze wuifde dat gerucht weg. Hij kon doen wat hij wilde, zolang zij het maar niet merkte.

Martijn was alleen maar druk geweest met zijn zaken, en dat gaf haar de vrijheid die ze bitter graag wilde hebben. Ze had nooit aanleiding gegeven tot geklets, ze was altijd voorzichtig geweest. Nu die eeuwige druk van dat huwelijk weg was, kon ze vrijer zijn, vooral in Twente. Ze hoorde niet bij de nieuwe elite van textielbaronnen, ze had er daarom ook geen last van.

Ze was een rijke weduwe geworden en ze was nog jong, nog maar net veertig. Ze zag er goed uit, wist ze van zichzelf. Ze had nog een slank figuur en ze lette ook goed op wat ze naar binnen werkte.

Ze zat niet te wachten op een echtgenoot, dat betekende dat ze weer onder de plak zou zitten. Maar een minnaar...

En ze glimlachte breed terwijl de koets zich in beweging zette om hen naar station Amsterdam Willemspoort te brengen. Het leven lachte haar toe, hoopte ze.

HOOFDSTUK 2

Elise keek op toen ze haar naam hoorde roepen. Een beetje onwillig legde ze de tenen mand op de koude grond neer waarin ze takken en dennenappels verzamelde voor de kerststukken die ze wilde maken om daarmee de woning op te sieren. Dat werkje deed ze al een aantal jaren en ze verheugde zich op die moeizame en geduld vragende arbeid.

Een jonge dennenboom was al aangewezen om te worden omgehakt en opgesierd met fruit en frutsels te worden neergezet in de ruime hal van het landhuis. Elise wist dat de mensen uit haar omgeving, de boeren en de landarbeiders, hun schouders ophaalden over die versierde dennenboom. Sommigen meenden zelfs dat het een heidense gewoonte was. Wat had dat te maken met de herdenking van Christus' geboorte in Bethlehem? Het zou moeten worden verboden, vonden ze. Maar ze durfden het de rijke Amsterdamse familie niet recht in het gezicht mee te delen. Ook de dominee deed dat niet, al was hij het eens met die gedachte over een heidens gebruik van vele eeuwen her.

Elise was verdrietig, want de kerstdagen waren in zicht, de eerste kerst zonder haar vader. Het zouden rustige dagen worden waarin zij en haar moeder weinig mensen zouden zien. Dat hoorde ook na het verlies van een echtgenoot en vader, vond men in deze omgeving.

De kerstdagen werden al jaren doorgebracht in Twente in alle rust en vrede. In andere jaren was er vaak een ontvangst van mensen uit de omgeving – uiteraard de wat aanzienlijker mensen, zoals

de dominee en de dokter, niet het gewone boerenfolk. Carolina zou die mensen niet over de vloer willen hebben.

Carolina kon zich ergeren aan het geluid van de midwinterhoorn die zijn eentonige roep elke avond gedurende de eerste zondag van advent tot aan Driekoningen over het kille en uitgestorven landschap liet horen. Zij vond het in tegenstelling tot haar dochter een verschrikkelijk geluid dat thuishoorde in het oerwoud. 'Je kunt merken dat deze mensen nog ver achterlopen bij de stad,' zei ze dan verachtelijk.

Elise haalde daar haar schouders voor op. 'Alsof de stad zo vooruitstrevend is,' spotte ze soms. 'Als je merkt hoe die deftige lui met elkaar omgaan, heb ik liever te doen met het boerenfolk hier. Die kennen de burenplicht nog heel goed.'

Carolina zweeg maar. Zij kende de mentaliteit van de welvarende en rijke stand in Amsterdam beter dan wie ook. Zelfs haar vader had er een afkeer van gehad, terwijl hij zijn leven lang tot die stand had behoord.

'Je hebt onder het folk uit de minste buurten parasieten zitten, die alles en iedereen eraan wagen,' had hij gezegd. 'Maar mensen met diezelfde mentaliteit vind je nog vaker in de deftige woningen aan de dure grachten.' Dan maakte hij een beweging van graaien. 'Als ik het maar heb.'

Carolina moest toegeven dat de mensen in dit gedeelte van het land elkaar wel voorthielpen als de tegenslag aan de deur klopte. Ze hadden er zelfs een woord voor dat alles zei: 'noaberplicht'. Het was een plicht, geen recht. Dat voorthelpen van elkaar had ze in de stad zelden of nooit gezien, en als ze het eens zag, was het bij 'min' folk. Bij haar soort mensen, de hoge stand, had ze nog nooit meegemaakt dat iemand een ander te hulp schoot zonder dat er iets tegenover stond.

Elise keek naar haar moeder, die ongeduldig naar haar stond te zwaaien op het bordes.

'Wat is er?' vroeg ze toen ze langzaam naderbij was gekomen zonder haar stap te versnellen. Moeder had altijd haast en was uitgesproken ongeduldig.

'Er is bericht van de notaris uit Amsterdam.'

Elise knikte zonder enig enthousiasme. Ja, dat was te verwachten.

De nalatenschap van Martijn van Heeswijk vergde tijd en er moest zorgvuldig worden overwogen of er ook juridische steekjes waren gevallen bij de opmaak van het testament.

Elise voelde iets van verdriet. Ze miste haar vader, al had hij weinig tijd voor haar vrijgemaakt gedurende zijn leven.

‘De erfenis valt zwaar tegen,’ zei Carolina strak. Haar gezicht was wit en haar kaken spanden zich zodat haar gezicht nog witter was geworden.

Elise hief haar hoofd op. Wat kon dat betekenen? Stonden ze op straat, waren ze vervallen tot armoede? Dat zou vader zijn gezin niet aandoen, dacht ze meteen.

‘Het meeste geld gaat terug naar zijn familie, naar die oom van je, die Lodewijk. Wij moeten het doen met elk een toelage en dit huis, meer niet,’ merkte Carolina op met een blik op het huis waar ze met haar rug naartoe stond. Ze draaide zich om en liep naar binnen. Haar stap bewees dat ze woedend en teleurgesteld was. ‘In Amsterdam zijn we amper nog welkom. Ons huis gaat ook terug naar de familie, zo gauw de notaris klaar is met de ontrafeling van eigendommen. Dat betekent dat we ons huis kwijt zijn.’

Elise volgde haar zwijgend. Ze begreep haar moeders reactie. Zij had meer verwacht voor al de jaren die ze getrouwd was geweest met een man om wie ze weinig gaf.

Een toelage voor haar en een voor moeder, en dit huis. Elise vond het niet erg. Ze konden gewoon verder leven. En toch, moeder hield iets achter, dacht ze. Ze vertelde niet het hele verhaal. Had ze soms verwacht dat zij heel het zakelijke bedrijf van vader zou erven? Kom nou, ze was een vrouw, wat wilde ze daarmee? Vader had hen altijd buiten zijn zaken gehouden, ze wisten er niets van. Zaken en vrouwen gingen nu eenmaal niet samen, was zijn mening.

De toelage zou voldoende zijn voor hen beiden, bedacht ze. En anders deden ze het maar wat rustiger aan. Het leven op het platteland in Twente was goedkoop. Personeel was volgzzaam en stelde weinig eisen.

En toch?

Ze liep achter haar moeder aan, die meteen door struinde naar de salon waar het aangenaam warm was.

Carolina keek op naar Elise toen ze zich in haar stoeltje naast de

open haard had gezet. Elise was niet onder de indruk van dat schamele testament. Het was ook nog weinig meer dan een kind. Alhoewel, toen zij zo oud was, had ze Elise al en was ze al meer dan twee jaar getrouwd...

Ze keek naar het vuur waarin het knetterende, niet helemaal droge hout lag te verbranden. De schoorsteen trok de rook in een rechte lijn naar boven.

Ze had haar dochter niet verteld dat het huis het eigendom zou worden van Elise. Carolina kreeg alleen een toelage, die niet voldoende was om het leven te leiden zoals ze zich dat voorgesteld had. Het was genoeg om rustig en teruggetrokken van te leven, zoals Martijn wat cynisch omschreven had. Ja, daar had hij gelijk in, als ze heel teruggetrokken zou leven... De toelage zou stoppen als ze hertrouwde. Ze kreeg de neiging om te snuiven, maar hield zich in. Dames van stand snoeven niet.

Het testament was een klap in het gezicht van Carolina. Was dit de dank voor al die jaren die ze had doorstaan met hem?

Gelukkig had ze zelf nog een fonds. Dat had ze meegekregen van haar vader en daar was ze altijd zwijgzaam over geweest. Haar vader had het voor haar belegd en het was destijds buiten de huwelijksvoorwaarden gehouden. Dat kon wel aan haar vader worden overgelaten, al had hij zware schulden aan Martijn van Heeswijk.

Je moest niet al je kaarten op tafel leggen, zeker niet als vrouw, had haar vader haar geleerd. Een vrouw had weinig rechten als echtgenote. Carolina en haar vader wisten wel hoe ze dat omzeilen konden. Wat niet weet, wat niet deert, was haar devies.

Mannen konden doen en laten wat ze wilden, zij hadden immers de macht over het geld. Carolina had gezorgd dat ze een flinke appel voor de dorst had. Je kon niet weten waar ze nog voor kwam te staan gedurende haar verdere leven.

Haar vader was officieel straatarm geworden, in werkelijkheid viel dat nog wel mee. Hij had liever zijn dochter opgeofferd dan zijn laatste stukje fortuin. Misschien was enige schaamte de reden dat Carolina dat trustfonds kreeg.

Ondanks dat achterdeurtje viel het haar tegen wat Martijn had besloten. Ze was woedend op haar overleden man. Hoe kon hij haar zo voor paljas zetten voor heel de Amsterdamse koopmansstand? Ze

hoorde de dames in Amsterdam al lachen, met name haar schoonzuster, de vrouw van Lodewijk. ‘Dat ze haar zaakjes niet beter heeft geregeld met die man van haar,’ zouden ze gniffelen op hun deftige theevisites.

Voor Elise was redelijk gezorgd, maar ook niet al te goed. Dat had veel beter gekund, vond Carolina. Elise kreeg een toelage tot aan haar dood, of ze nou trouwde of niet. En een huis, dit landhuis. Als Elise trouwde voor haar drieëntwintigste kon het huis verkocht worden. Ze had het dan immers niet meer nodig. Carolina kon dan proberen een gedeelte van de opbrengst mee te krijgen. Daar kon ze haar dochter vast wel toe overhalen.

Die eventuele verkoop was een voorwaarde om scherp in de gaten te houden. Dit huis was veel waard. Martijn had al eens een goed bod gekregen van een van die nieuwe, rijke textielabrikanten.

Ze moest zien dat ze Elise kon bewegen tot een huwelijk, en wel een op korte termijn. Een rijke kandidaat natuurlijk, liefst een wat oudere man, die niet te veel eisen stelde. Een weduwnaar bijvoorbeeld. Dan kon dit huis verkocht worden en kreeg Carolina de financiële ruimte om haar Amsterdamse woning aan de gracht zelf te kopen. Daarvoor zou een groot gedeelte van het trustfonds moeten worden ingeleverd, maar met de gedeelde opbrengst van het landhuis en de toelage kon ze jarenlang zorgeloos verder.

Ja, een echtgenoot voor Elise, dat was een goede oplossing. Er waren de laatste jaren een paar heel geschikte mannen geweest, maar die waren allemaal afgewezen door Martijn. Elise zelf wist daar weinig van.

Als Martijn zijn vrouw goed verzorgd had achtergelaten, zouden maatregelen als een overhaast huwelijk niet nodig zijn geweest. Dan hadden Elise en zij nog een paar mooie jaren kunnen hebben met elkaar. Onbezorgd, genoeg geld om in weelde te leven met genoeg personeel.

Ze wilde nu zo snel mogelijk terug naar Amsterdam. Als ze in het huis van Martijn trok, kon de familie haar met goed fatsoen niet op straat zetten. Als ze wachtte tot half februari kon ze weleens voor een dichte deur komen te staan.

‘We moeten eens overleggen wat ons te doen staat,’ merkte ze korzelig op.

‘Hoezo? Staan we op straat?’ kwam het verwonderd.

Carolina slikte iets weg. Dat had ook nog kunnen gebeuren, besepte ze. Dat was een weduwe van stand enkele jaren geleden overkomen. Ze had jaren gescheiden van haar man geleefd. Ze wilde niet eens de woning betreden waar hij verblijf hield. Iedereen in Amsterdam wist van dat huwelijk. Zij was een verwende rijkheidsdochter, hij een brutoot. Ze had het anders kunnen oplossen. Ze had redenen genoeg kunnen aanvoeren voor een scheiding. Dan was ze financieel goed verzorgd geweest. Hij had dan natuurlijk moeten betalen: de huwelijkse voorwaarden waren in haar voordeel bij een echtscheiding. Ze had het niet gedaan, ze was jonger dan hij en ze gokte erop veel meer te erven als ze weduwe was geworden.

Toen hij overleed, had ze alvast een feestje gevierd. Gelukkig, ze was van hem af. Nu was ze de vrolijke weduwe geworden, dacht ze.

Maar dat viel tegen. Een groot gedeelte van het fortuin was al opgesoupeerd, de weduwe kreeg bijna niets. En de kinderen waren niet dol op hun frivole moeder die de tongen van de Amsterdammers meer dan eens in beweging had gezet.

De nog jonge weduwe stond op straat, letterlijk en figuurlijk. Ze was vertrokken naar het buitenland en niemand had meer iets van haar vernomen.

Gelukkig was hun dat niet overkomen, schoot het door Carolina heen. Voor het oog van Amsterdam leek het nog iets, dat huwelijk van hen.

‘Nee, natuurlijk niet. Maar we zullen zuiniger aan moeten doen,’ zei ze ontevreden.

Elise was er niet van onder de indruk. Het huishouden kostte hier bijna niets, was haar mening. Er was een eigen moestuin, een eigen houtwal. Ze hadden bijna niets nodig. Soms wat suiker en koffie, en dat kwam nog vaak via onbestemde, duistere wegen binnen bij de achterdeur op donkere avonden. Smokkel, werd er dan gemompeld.

‘Nou, dan blijven we hier permanent wonen,’ vond ze opgewekt. ‘Dat vind ik uitstekend.’

Carolina zweeg en gooide een stuk hout op het vuur. Ze had die reactie kunnen verwachten, besepte ze. Permanent hier blijven wonen, in deze uithoek? Dat nooit. Ze wilde het huis in Amsterdam

behouden. Er waren wel twee voorwaarden: ze zou er meteen weer in moeten trekken zodat het niet zomaar verkocht kon worden. En Elise moest trouwen vóór haar meerderjarigheid. Dan zou het Twentse landhuis verkocht kunnen worden.

Het klonk afschuwelijk berekenend, dat wist ze, maar Elise moest toch een man vinden in deze jaren, dan maar zo vlug mogelijk.

Ze moest het spel voorzichtig spelen, gesprekken aangaan met de zaakgelastigde van Martijn en ook met haar eigen notaris. En ze diende haar oor te luister te leggen in Amsterdam.

Ja, de toekomst zag er het best uit als Elise snel in het huwelijk zou treden. Het was geen groot probleem om een goede man voor haar te vinden. Er waren geschikte kandidaten met goede vooruitzichten genoeg. Elise was jong en ze bracht een ruime toelage mee, daar had Martijn voor gezorgd in het testament. Hij had een fonds voor haar gemaakt, dat moest worden beheerd door haar toekomstige echtgenoot. Dat fonds was de moeite waard voor veel jongemannen, al zouden die niet kunnen azen op de verdere erfenis van Martijn. Zijn zaken gingen allemaal naar Lodewijk, zijn broer. Dat was niet verstandig van Martijn geweest, dacht Carolina. Dat betekende een zekere ondergang van zijn handelskantoor.

Ze begreep niet waarom Martijn dit besloten had. Lodewijk was geen zakenman van het kaliber van zijn broer. Hij had in het verleden meer dan eens een volkomen mislukking moeten ervaren.

Maar hoe dan ook, Carolina zou erop toezien dat de toekomstige echtgenoot van Elise van goeden huize kwam. Maar het moest wel op korte termijn gebeuren.

Elise had de kerstboom opgetuigd met dennenappels, appelsienen, rode appeltjes, koek en nieuwerwetse, onlangs aangeschafte versiering voor een kerstboom. Frêle, uiterst breekbare dingetjes van glas: ballen en vogeltjes, geblazen door glasblazers. Ze had ze gekocht bij een speciale zaak in Amsterdam. Ze waren in dit deel van het land nog niet eens te krijgen.

Ze had gezien hoe de meisjes van de huishouding met open mond stonden te kijken naar die boom.

Misschien kwam er een afkeuring vanaf de kansel, maar persoonlijk zouden de geestelijken zich niet laten zien bij de notabele wedu-

we. 'Veel te bang dat de jaarlijkse bijdrage uitblijft,' spotte Carolina.

Op kerstavond werd een maaltijd bereid voor het personeel. Dat was elk jaar de gewoonte. Al redelijk vroeg in de middag werd er gegeten en dan kon het personeel naar huis met het loon en een nieuw stel kleren.

Carolina en haar dochter zouden alleen blijven tot morgenmiddag. Alles stond klaar voor een deftig ontbijt en een koffietafel tegen twaalf uur op eerste kerstdag.

Het personeel bedankte voor de goedheid en haastte zich weg, alle kanten op, blij dat de werkzaamheden voor deze dag geëindigd waren.

Elise keek hen na. Ze gaan allemaal naar huis, naar ouders, man of vrouw, dacht ze. Wij blijven hier met z'n tweetjes, moeder en ik.

Ze voelde zich verlaten. Het was zo vreemd, al was ze gewend aan de afwezigheid van haar vader. Maar toch, de wetenschap dat hij nooit meer aan de tafel zou zitten en zou uitkijken over de weiden, de bossen, die half groen, half kaal en grijs tegen de horizon plakten. Hij zou nooit meer een opmerking maken over het druilerige weer of over een zeldzame witte kerst. Vreemde gedachte toch. Vader was al een aantal weken geleden overleden.

Carolina riep haar naam en Elise draaide zich wat bruusk om. Ze sloot de deur en zette de brede plank in de ijzeren klemmen, die bevestigd waren aan de dikke muren naast de deur. Niemand kon nog naar binnen. Niet dat ze bang waren voor inbrekers, maar het gaf een veilig gevoel. In dit deel van het land was men op kerstavond niet op het boevenpad. Er zou niets gebeuren deze nacht. Iedereen zat immers thuis, bang voor de bovennatuurlijke zaken die konden gebeuren in een kerstnacht waarin het volk steevast geloofde.

Het was natuurlijk allemaal bijgeloof, vonden de dames uit Amsterdam, maar de kerstnacht had wel iets mysterieus over zich.

Ze liep door de hal naar de salon. Moeder zat bij het vuur en keek op.

Elise ging in de stoel aan de andere kant van de fel brandende open haard zitten.

'Er zal veel veranderen in het nieuwe jaar,' begon Carolina.

Ja, dat begreep Elise wel. Misschien bleven ze hier en keerden ze

niet terug naar Amsterdam. Ze hoopte het ineens.

‘Vader heeft een ander testament nagelaten dan ik had verwacht. Dat is je bekend. We zullen ons daarom moeten aanpassen aan de gewijzigde omstandigheden.’

Elise fronste haar wenkbrauwen. ‘Hoezo, aanpassen? Er is toch een goede toelage?’

Carolina maakte een ongeduldige beweging. Wat wist het kind eigenlijk? Ze had nooit enige kennis van zaken meegekregen. Ze wist amper wat Martijn had gedaan, wat zijn zaken inhielden. Trouwens, dat wist Carolina ook niet.

‘Ik sta voor een zware taak, Elise, en dat is kort en bondig gezegd: ik moet op korte termijn een goede man zoeken voor jou...’

‘Een man?’ zei Elise naar adem happend. ‘Maar dat is toch helemaal niet nodig?’

Carolina hief haar hand op. ‘Ja, dat is wel nodig, meisje. Je bent niet voorbestemd om een oude vrijster te worden. Je zult een goede partij moeten trouwen.’

‘En moet dat dan halsoverkop?’ wilde Elise weten.

‘In ieder geval binnen afzienbare tijd, en dat betekent dat we teruggaan naar Amsterdam.’

Elise leek ontzet, zag Carolina. Het meisje zou hier willen blijven, dat was hoog en breed bekend. Als Carolina niet goed oplette, trouwde haar dochter nog met een van die zoons van die nieuwe textielabrikanten. Er waren voor haar veel betere kandidaten te vinden in Amsterdam. Nee, Elise moest echt terug, anders kreeg ze straks nog de reputatie van een boerentrien uit het oosten van het land. Het haalde haar waarde als bruid naar beneden. Bovendien was Carolina een stadse en ze keek neer op dat boerenvolk, dat geen manieren kende, dat nog niet eens fatsoenlijk Nederlands kon spreken. Als ze onder elkaar aan het praten waren, verstond ze hen niet eens.

‘Ja, we gaan vroeger terug dan in andere jaren. Het ligt een beetje aan het weer. Maar ik wil dat je nadenkt over een eventuele huwelijkskandidaat. Heb je daar al eens over nagedacht?’

Elise haalde haar schouders op. ‘Nee, eigenlijk niet.’ Heel haar houding bewees dat ze er niet over wilde denken.

‘Je vader schermde je wel heel erg af, dat is een feit. Er zijn diver-

se goede kandidaten geweest die hij heeft afgewezen. Ik was het daar niet altijd mee eens.'

'Het is kerstavond, daar kunnen we het later nog weleens over hebben,' wierp Elise ertegenin.

'Nee, we hebben het er nu over,' zei Carolina vastbesloten. 'Ik kreeg vandaag een telegram van je oom Lodewijk, die me meldde dat een heel geschikte kandidaat, een schatrijke heer, onlangs is aangekomen in Amsterdam. Je vader vond hem een uitstekende kandidaat, ook al wees hij hem af.'

Elise trok haar wenkbrauwen op. 'Hoezo?' vroeg ze kort.

'De man had één nadeel: hij heeft plantages in Suriname en hij is daar ook vaak. Beter gezegd, zijn officiële woonplaats is Paramaribo of Connewijne. Zijn familie heeft jaren geleden bijtijds de zeilen verzet toen de suiker devalueerde. Hij handelt nu in koffie, cacao en katoen. Hij is deze winter in Nederland, van december tot eind maart. De man is redelijk jong en, zoals ik al zei, hij is rijk, Elise. Hij staat bovendien zeer goed bekend en hoog aangeschreven.'

Carolina draaide haar hoofd weg om het verbaasde gezicht van haar dochter niet te hoeven zien. Ze vertelde iets wat niet waar was. Ze wist niets van de man af, alleen dat hij plantage-eigenaar was. Volgens de geruchten had hij grote bezittingen in Suriname, maar Martijn had hem zonder pardon de deur gewezen toen hij de hand van Elise kwam vragen. Dat was nog geen jaar geleden. 'Daar heb ik mijn redenen voor,' had Martijn als enig excuus aangevoerd en die verder niet toegelicht.

'Suriname?' bracht Elise uit. 'Dat ligt aan de andere kant van de wereld.'

'Ja, in Zuid-Amerika, maar het behoort tot onze koloniën, net als Indië. Het land was in het verleden rijk aan suikerriet, nu verbouwen ze andere goederen, waar ook vraag naar is. Deze man heeft daar grote belangen. Trouwens, net als je vader, die heeft eh... had ook veel geïnvesteerd in die kolonie.'

Elise schoot in de lach. 'Moeder, je bent me aan het uithuwelijken,' zei ze vrolijk.

Carolina hief haar hoofd op. 'Ik wil dat jij eens goed nadenkt over je toekomst. Die is minder rooskleurig dan jij denkt.' Ze kuchte kort. 'Deze man heeft ongeveer een jaar geleden je vader benaderd.'

Hij is misschien alsnog bereid om met je te trouwen. Hij was vorig jaar zeer teleurgesteld.' Ze loog, besefte ze. Ze kende de man niet eens. Maar het was nodig, ze moest aan haar eigen toekomst denken...

Ze leunde voorover. 'Als dat huwelijk plaats zou vinden, ga je een zeer goede toekomst tegemoet. Deze man wil graag een dochter uit de gegoede stand van Amsterdam trouwen. Dat willen al die eigenaren van grote bezittingen in Suriname.'

Elise staarde haar moeder aan. Meende ze dit allemaal? Wilde moeder haar soms kwijt? Ze was nog niet eens meerderjarig! Moeder was nog een stuk jonger toen ze trouwde en dat had ze altijd betreurd, beweerde ze. Waarom maakte ze nu ineens haast om haar dochter aan de man te brengen?

'De man in kwestie is nog jong, nog geen dertig jaar oud. Hij is nooit eerder getrouwd geweest. Je hebt dus niets te maken met een vroeger huwelijk en daaruit geboren kinderen.' Carolina ademde diep in. 'Het is een uitstekende partij, Elise. Ik kreeg een man die vele jaren ouder was, die me zag als een kind dat nog geleid moest worden. Dat zal jou niet gebeuren. Hij is weinig ouder dan jij, een jaar of zes.' Carolina stond op. 'Nogmaals, denk erover na en bereken je kansen. Je zult niet gauw weer zo'n uitstekende kandidaat tegenkomen, zelfs niet in Amsterdam.'

Elise wordt na de dood van haar vader uitgehuwelijkt aan een Surinaamse planter

Het is 1862 als de vader van Elise van Heeswijk onverwacht overlijdt. Hoewel hij zeer gefortuneerd was, komen zijn vrouw en dochter er bekaaid af. Moeder Carolina probeert Elise zo snel mogelijk uit te huwelijkt aan een Surinaamse planter. Dan kan het landhuis dat Elise zou erven verkocht worden en is er toch wat vrij besteedbaar geld. Elise moet ineens heel snel volwassen worden.

Tijdens de overtocht naar Suriname maken de verhalen van haar medepassagiers Elise onrustig. De ontmoeting met de halfzus van haar kersverse echtgenoot stelt haar bepaald niet op haar gemak. Is Sebastiaan de Beaumont wel wie hij zegt te zijn? Hoe ziet haar toekomst in dat verre land eruit?

Johanne A. van Archem geeft in haar historische roman *Schaduwland* een onthutsend waarheidsgetrouw beeld van de rangen, standen en gebruiken in het Suriname van de negentiende eeuw.

Z&K

ISBN 978 94 0190 344 8 NUR 344

9 789401 903448

www.zomerenkeuning.nl